

כתם פחות מכגריס בימינו

- תגובה למאמרו של ר' אבישי גרינצייג -

מאמרו של ר' אבישי גרינצייג מעלה שאלה מעשית מאד - האם גם במציאות ימינו יש הצדקה לטהר כתם פחות מכגריס ועוד? רבים מן הפוסקים הורו שגם בזמננו כתם הקטן משיעור זה הרי הוא טהור,¹ אולם הדבר הוא לכאורה מוקשה, שכן בזמננו ובמקומותינו אין מצויות כינים בגודל העשוי ליצור כתם דם בשיעור כזה.² בדברים דלהלן אנסה להסביר את הצידוק לפסיקה מקובלת זו.

אקדים ואומר, שאכן ישנם מקורות מהם ניתן להסיק ששיעור הכתם תלוי במציאותן של כינים, וכפי שהביא ר' אבישי. על פי מקורות אלה נראה שאכן בימינו אין לטהר כתם בשיעור גדול כזה, ואולי לא ניתן לטהר כלל כתמים במקום שאין סבירות שהגיעה אליו כינה. אולם לעומת מקורות אלה נציג מקורות שעל פיהם שיעור כגריס ועוד אינו תלוי במציאותן של כינים, ועל פי זה נכונה הפסיקה הרווחת, שגם בזמננו שיעור הכתם הוא כגריס ועוד.

"מאכולת" - דוקא כינה?

תחילה נתבונן בעצם ההנחה המציאותית העומדת בבסיס הדין. מוסכם לכל הדעות, שגם כאשר הסבירות להריגת מאכולת היא נמוכה, עדיין תולים בה כתם עד לשיעור כגריס ועוד. אולם הדעה שמציג מאמרו של ר' אבישי טוענת שכיום אין זו רק תלייה בסבירות נמוכה, אלא תלייה שאינה מציאותית כלל, שכן אין מצויות כלל כינים העשויות להוציא דם בכמות של כגריס ועוד. אולם יש לשים לב, שגם כיום מצויים בבתים חרקים שונים שעשויים ליצור כתם גדול למדי, וכגון יתושים. בדבריהם של כמה ראשונים אנו רואים שה"מאכולת" אינה דוקא כינה - כך למשל כתב הרמב"ם (פירוש המשנה לרמב"ם נדה ה', ב):

1. עיין למשל: מעיל צדקה, סימן כ"ז; חתם סופר, יו"ד סימן ק"ג, קפ"ב; בית שערים, יו"ד סימן רס"ב; אבני נזר, יו"ד סימן קט"ז, אות ד'; אגרות משה, יו"ד חלק ג', סימן מ"ו; טהרת הבית, חלק א' עמ' שסז, שעא. פוסקים אלה התייחסו במפורש לשאלה זו, אך יש לשים לב שפוסקים רבים נוספים בדורות האחרונים נוקטים באופן פשוט את שיעור כגריס ועוד, למרות שבזמנם ובמקומם לא היו מצויות כינים גדולות.
2. יתרה מזו - במקומותינו אין מצויות כלל כינים על הלבוש התחתון, שבו בעיקר עולה שאלת הכתמים.

ומצאה כגריס של פול או פחות, תולה במאכולת, ונאמר שמא בעת ישיבתה או התהפכותה נהרג בעל חי, כגון הפשפש והכנה דומיהן, וממנו הוא הכתם הזה.

וכך במאירי (נדה נז, ב):

ובמאכולת תולה אף מן הסתם, שיש לדון שבהתהפכה מצד לצד נהרגו תחתיה פרעוש או כינה.

דהיינו ש"מאכולת" הוא שם כללי לסוגים שונים של חרקים המצויים בבתים.³ על פי זה עולה, שאין זה נכון לומר שכיום אין כלל אפשרות לתלות במאכולת, שכן גם היום תיתכן מעיכה של חרקים היוצרים כתם אדום. אמנם הסבירות לכך היא נמוכה, אך עדיין זה בכלל התלייה במאכולת, שחכמים טיהרו על פיה באופן גורף, גם בסבירות רחוקה.⁴

כגריס ועוד - תלייה או שיעור?

טענה זו שהצגנו, מאפשרת אמנם לשער גם בזמננו בגודל של כגריס ועוד, אך עדיין הדבר תלוי במציאות, האם ישנה אפשרות כלשהי לתלות את הכתם בכינה או בחרק אחר. כל עוד ישנה אפשרות כלשהי למעיכה של חרק יש מקום לטהר, ואילו במצב שבו אין כלל סבירות למעיכה של חרק כלשהו לא נוכל לטהר את הכתם. לפי דרך זו, יש לחלק מבחינה מציאותית בין מצבים שונים, כגון על פי עונת השנה או על פי מקום מציאת הכתם, ורק כאשר ישנה אפשרות למעיכה של חרק ניתן לטהר כתם הקטן מכגריס ועוד.

אך בדברי כמה מן האחרונים אנו מוצאים דרך עקרונית יותר בעניין זה, ועל פיה שיעור "כגריס ועוד" אינו תלוי כלל בתנאים המציאותיים ובשאלה האם ייתכן שהדם בא מחרק כלשהו. כך למשל כותב האגרות משה (יורה דעה ג, מו):

הכתם הפחות מכגריס... אף באופן שודאי בא מגופה, לא גזרו לטמאה... דקבעו שיעור לכל, ולכן אף במדינות שלא מצוי שם מאכולת, כמו במדינתנו, טהורה... דהא לא אמרו בגזירתם "כל טפת דם שאי אפשר לתלות טמאה", אלא אמרו שיעור.

3. כך כותב גם בסמ"ג, לאוין קי"א: "עד כגריס תולה בדם מאכולת, היא פרעוש וכנה". סיוע לדבר ניתן להביא גם מן הבירור המציאותי לגבי גודלן של הכינים. עיין תחומין כ"ו, מאמרו של הרב ד"ר א.א. שמש, המתאר את גודלן של כינים מסוגים שונים, וגם הגדולות שבהן אינן גדולות בהרבה מן הכינים המצויות אצלנו. קשה אם כן להבין כיצד תלו חז"ל במאכולת עד לשיעור של כגריס ועוד, אלא אם כן נניח שהכוונה היא גם לחרקים נוספים ולא רק לכינים.

4. **תגובת הכותב (א. ג):** האפשרות שאשה תהרוג בטעות יתוש בלי משים, והיתוש ישאיר על פלג גופה התחתון כתם דם (וכל שכן על בגדיה התחתונים), היא כל כך כל כך רחוקה, שאפשר לומר עליה שאינה מציאותית כלל, ולא על סבירות כזו דיברו חכמים. כל שכן אם מדובר על כתם דם בגודל של גריס.

דהיינו, שכאשר חכמים גזרו את דין כתמים, הם גזרו דוקא בשיעור מסויים, שרק כתם בגודל כגריס ועוד מטמא. כתם קטן יותר הרי הוא טהור לא משום שתולים אותו במאכולת, אלא משום שכלל לא גזרו על פחות מכגריס ועוד.⁵

מדוע, אם כן, חכמים מזכירים בהקשר זה את התלייה במאכולת? מסביר האגרות משה, שכאשר חכמים באו לקבוע את שיעורו של הכתם המטמא, הם קבעו את גודלו על פי כמות הדם העשויה לצאת ממאכולת, ועל פי זה קבעו את השיעור של כגריס ועוד. אולם השיעור שקבעו חכמים הוא שיעור מוחלט, שאינו תלוי במציאותה של מאכולת בפועל בכל מקרה ומקרה. גם אם במקרה מסויים אין אפשרות מציאותית לתלות במאכולת, עדיין השיעור לגזירת כתמים הוא כגריס ועוד. ניתן למשל לדמות זאת לשיעור מקווה: השיעור של ארבעים סאה נקבע על פי המציאות, על פי כמות המים הנחוצה לכיסוי כל גופו של אדם; אולם שיעור זה אינו משתנה על פי המציאות הספציפית של כל אדם ואדם, אלא זהו שיעור מוחלט - גם אדם שגופו קטן יותר, ויכול היה להתכסות בכמות קטנה יותר של מים, נטהר רק בטבילה בארבעים סאה, שזהו שיעור מקווה.⁶ בדברים דלהלן ננסה להביא לשיטה זו מקורות מדברי הראשונים ואף מדברי הגמרא.

מקורות לשיטה של "שיעור" מלשונות הראשונים

מדברי הרמב"ם נראה בבירור כפי שיטה זו, שהגדר של כגריס אינו רק תלייה במאכולת אלא זהו שיעור מוחלט שקבעו חכמים. נקדים ונציין, שלדעת הרמב"ם הדין של "כגריס" נאמר רק לגבי כתם שעל הבגד, ואילו כתם שעל הגוף מטמא בכלשהו. כאשר הרמב"ם מביא את דין "כגריס" הוא כותב כך (איסורי ביאה ט', ו):

מה בין כתם הנמצא על בשרה לכתם הנמצא על בגדיה? שהכתם הנמצא על בשרה - אין לו שיעור; והנמצא על הבגד - אינו מטמא עד שיהיה כגריס הקלקי... היה פחות משעור זה - טהור.

הרמב"ם אינו מזכיר כאן את התלייה במאכולת, ובדבריו עד כה לא הוזכר כלל העניין של תליית הכתם בגורמים אחרים שייתכן שמהם בא הדם. הרמב"ם מגדיר זאת פשוט כ"שיעור" של הכתם - כתם שנמצא על הגוף אין לו שיעור, ואילו כתם שנמצא על הבגד יש לו שיעור. "כגריס" הוא השיעור שקבעו חכמים לכתמים שעל הבגד, וכתם קטן יותר אינו מטמא, ללא קשר לתלייה במקור כלשהו שממנו בא הדם.

5. כפי דרך זו נראה גם בשו"ת מעיל צדקה ובית שערים המוזכרים לעיל הערה 1. פוסקים אחרים (עיין למשל שו"ת חתם סופר המוזכר שם) נימקו את הדבר באופן אחר, וטענו שעיקר גזירת כתמים היתה לטהרות ולא לבעלה, ולפיכך גדרי הגזירה נשארים קבועים על פי הגדרים המציאותיים שהיו קיימים בזמן שנהגו טהרות - טענה זו היא פחות פשוטה, מכמה צדדים, ולא נעסוק בה.

6. עיין בטור ובית יוסף יו"ד תחילת סימן ר"א, דיון לגבי מי מעיין, האם הם מטהרים גם בפחות מארבעים סאה; אולם לגבי מי מקווה מוסכם ששיעור זה נצרך גם למי שגופו קטן.

רק בהמשך הפרק, לאחר כמה וכמה הלכות, מזכיר הרמב"ם את עניין תליית כתמים בגורמים שמהם יכול היה הדם לבוא. גם בעניין זה מחלק הרמב"ם בין כתם שנמצא על הבגד לבין כתם שנמצא על הגוף, ובהקשר זה הוא מביא גם את התלייה במאכולת (שם הלכות יט – נג):

כל כתם שאמרנו שהיא טמאה בגללו – אם יש לה דבר לתלות בו ולומר שמא כתם זה מדבר פלוני הוא, אם נמצא על הבגד הרי זו טהורה... ואם נמצא על בשרה ספקו טמא...
נמצא הכתם על בגדה ובשרה כאחד – תולה בכל שיש לה לתלות.
ותולה במאכולת, שמא בעת שישבה נהרגה מאכולת, ודם זה דם מאכולת הוא. ועד כמה? עד כגריס. אבל אם מצאה הכתם יתר מכגריס – אינה תולה במאכולת.

דהיינו: בתחילת הפרק, כאשר מדובר בכתם שעל הבגד, אין הרמב"ם נזקק כלל לתלייה במאכולת, אלא מגדיר שעצם שיעורו של הכתם הוא כגריס. עניין התלייה במאכולת נצרך לדעת הרמב"ם רק במצב שבו הכתם נמצא גם על הבגד וגם על הגוף. במצב זה, לדעת הרמב"ם אין זה נכלל בדין של שיעור כתמים, משום שהגדרת השיעור נאמרה רק לגבי כתמים שעל הבגד. מתוך כך, מביא הרמב"ם עניין זה במסגרת דין התלייה, ומסביר שבמקרה זה תולים את הכתם במאכולת. אולם בהלכה הראשונה, בכתם שנמצא על הבגד, הרי הכתם טהור לא מחמת תלייה במאכולת אלא מחמת עצם קביעת השיעור של חכמים.⁷

כאמור, שיטתו של הרמב"ם היא שכתם שעל הגוף מטמא בכלשהו, ומשום כך הוא מצמצם את העניין של "שיעור כתם" רק לכתם שעל הבגד. הפסיקה המקובלת אינה כדעת הרמב"ם, אלא שגם כתם שעל הגוף מטמא רק בכגריס ועוד.⁸ ממילא, על פי ההלכה הפסוקה ניתן להחיל את העיקרון של הרמב"ם על כלל הכתמים – כל הכתמים מטמאים רק בגודל כגריס ועוד, משום שזהו השיעור שקבעו חכמים לכתמים. אין זה רק עניין של תלייה במאכולת, וממילא גם בזמננו יש לטהר כתם הקטן מכגריס ועוד, גם אם אין אפשרות מציאותית לתלות את הכתם במאכולת.⁹

7. בלשון אחרת: אילו היה הרמב"ם סובר שכל עניינו של שיעור כגריס הוא משום תלייה במאכולת, לא היה כל צורך שיכתוב את הלכה זו. שהרי דין זה, שכתם שעל הגוף טמא בכלשהו ואילו כתם שעל הבגד טמא רק בכגריס, נכלל בדברים המופיעים בהלכות י"ט ואילך, שכתם שעל הבגד ניתן לתלותו ואילו כתם שעל הגוף אין תולים אותו. יתרה מזו – התלייה הזו עצמה, שתולים במאכולת עד כגריס, מופיעה במפורש ברמב"ם בהלכה כ"ג, ואם כן מדוע כתב דין זה גם בהלכה ו' אולם כפי שראינו, בהלכה ו' אין זה עניין של תלייה אלא שיעור, ולפיכך הרמב"ם כותב זאת בנפרד מדין התלייה שיופיע בהמשך.

ענין עוד בפירוש המשנה לנדה ח', ב, שם מסביר הרמב"ם את שיעור כגריס ועוד כתלייה במאכולת. נראה ששם בא הרמב"ם לכלול ביחד גם כתם שנמצא על הבגד לבדו וגם כתם שנמצא גם על הבגד והגוף, ולפיכך הוא נוקט את עניין התלייה, ששייך בשני המצבים. כמו כן, כפי שאמרנו, חכמים קבעו את שיעור כגריס על פי המציאות של דם מאכולת, וממילא שייך להסביר את הדין על פי עניין התלייה במאכולת, אף ששיעור זה הוא מוחלט לכל מצב.

8. ענין ב"י ושו"ע י"ד ק"צ, ו.

9. **תגובת הכותב (א. ג):** אני מודה שפשט לשונו של הרמב"ם בה"ז מורה שלא גזרו על כתם פחות מכגריס, אך לענ"ד אין הדברים מוכרחים.

בדברי הרמב"ם הדברים מופיעים באופן ברור, משום שהוא מחלק בין כתם שנמצא על הבגד לבין כתם שנמצא גם על הגוף, שבזה "כגריס" הוא שיעור ובזה הוא תלייה. בדברי ראשונים אחרים אין אנו מוצאים הפרדה חדה כזו (משום שלדעתם אין בעניין זה חילוק בין כתם שעל הגוף לבין כתם שעל הבגד), אולם בחלק מלשונות הראשונים ניתן לראות עיקרון זה, ששיעור "כגריס" איננו רק תלייה במאכולת אלא גם שיעור עצמי. כך למשל, הרמב"ן מסדר את הלכות כתמים בדומה לסדר של הרמב"ם, וגם הוא מפריד בין עצם שיעור הכתם לבין עניין התלייה במאכולת. בתחילה הוא כותב (הלכות נדה לרמב"ן ד', ג):

אחד הכתם הנמצא על בשרה ואחד הכתם הנמצא על בגדיה אינו מטמא עד שיהא כגריס הקילקי ועוד.

כאן אין הרמב"ן מזכיר כלל את התלייה במאכולת. רק לאחר כמה וכמה הלכות הוא מתחיל לדון בעניין התלייה, ושם הוא מזכיר גם את התלייה במאכולת (שם טז):

ובין בבשרה ובין בבגדיה תולה במאכולת, שמא בעת שישבה נהרגה מאכולת ודם זה דם מאכולת הוא. לפיכך אינה מטמאה בכתם שהוא כגריס כמו שביארנו, אבל אם מצאה הכתם יותר מכגריס אינה תולה במאכולת.

הפרדה זו מלמדת בפשטות שיש כאן שני עניינים: עצם שיעור כתמים, והתלייה במאכולת. אמנם בפועל לדעת הרמב"ן אין חילוק ביניהם, שכן חכמים קבעו את שיעור הכתמים על פי התלייה במאכולת ושיעור זה תקף לדעתו בכל המצבים, אולם עדיין זהו שיעור העומד בפני עצמו, ולא רק תלייה מציאותית.¹⁰

ראשית יש להעיר, שלא כך הבינו מפרשי הרמב"ם, כפי שהבאתי במאמרי.

וכעת אעיר לגופו של עניין. לדברי הרב שמואל אריאל יוצא שהרמב"ם למד שיש חילוק בין פחות כגריס על הבגד שהוא טהור כי על כך מעיקרא לא גזרו, לבין כתם פחות מכגריס על בשרה ובגדיה כאחד, שבו צריך תלייה ממש במאכולת.

אולם, לכאורה אין שתי סוגיות העוסקות בדיון כתם פחות מכגריס בתלמוד, ואם כן על כרחנו שאין כאן שני דינים שונים אלא הרחבה והסבר לדין שהובא לעיל. הרמב"ם בפיהמ"ש (ח', ב) כתב: "ר' חנינה בן אנשגנס אומר שאף על פי שלא הרגה ומצאה כגריס של פול או פחות תולה במאכולת ונאמר שמא בעת שישבתה או התהפכותה נהרג בעל חיים". פירושו של הרמב"ם לדברי רחב"א מורה שהבין שרחב"א התכוון לתלייה מציאותית. הרב אריאל יצטרך לטעון שדברים אלו מוסבים רק על כתם שעל בשרה ובגדיה כאחד. מלבד שאין לכך זכר ברמב"ם, כאמור לעיל אין מקור נוסף שממנו הרמב"ם למד דין כתם פחות מכגריס על בגדיה. לענ"ד לא ניתן לפסוק להקל על סמך לשון סתומה של הרמב"ם. כל שכן, אם לא התברר מה מקורה מן התלמוד.

10. הרמב"ן אמנם קושר בין הלכה ט"ז להלכה ג', שכן הוא כותב "לפיכך אינה מטמאה בכתם שהוא כגריס כמו שביארנו". אולם אם אכן הלכה ט"ז היא הנימוק הבלעדי להלכה ג', קשה להבין מדוע הרמב"ן הפריד ביניהם. אמנם דברי הרמב"ן כאן מסודרים בעקבות סדרו של הרמב"ם, אך סביר שאם הרמב"ן היה רואה בזה עניין אחד

כך נראה בבירור גם בלשונו של הריא"ז (פסקי ריא"ז מסכת נדה פרק ת, ב', א):

כל כתם שאינו גדול יותר מן הגריס של פול... לא גזרו עליו חכמים, שאין לך כל מיטה ומיטה שאין בה כמה טיפי דמים מדם מאכולת, ותולין כתם זה בדם מאכולת, ואפילו אם לא הרגה מאכולת.

ר' אבישי נשען על הסיפא של הדברים, שם נאמר שהכתם טהור משום תלייה במאכולת. אולם הלשון ברישא היא חד משמעית: "לא גזרו עליו חכמים", קביעה מוחלטת שאינה תלויה בשאלה המציאותית האם ייתכן כאן דם מאכולת או לא. וכן בסיפא עצמה נאמר "ואפילו אם לא הרגה מאכולת" – אם אכן הכוונה היא לתלייה מציאותית, ומדובר דוקא במצב שייתכן שנהרגה מאכולת ללא ידיעת האשה, היה צריך לומר "ואפילו אם לא ידוע לה שהרגה מאכולת". נראה אם כן, שהכוונה היא כדברי האגרות משה שהבאנו – כיוון שמאכולת עשויה להוציא דם עד כגריס, לא גזרו חכמים כלל על כתם בשיעור כזה. דין זה מכונה "תלייה" משום שהוא מבוסס על הכמות המציאותית של דם מאכולת, אולם זהו שיעור מוחלט, והכתם טהור גם אם ברור שלא הרגה מאכולת ואין כאן סיבה לתלות.

לשון כזו מופיעה גם בטור ובשו"ע. בטור (יר"ד ק"ז):

לא גזרו על הכתם אלא אם כן יהא בו כגריס ועוד... שכל זמן שאין בו כזה השיעור אנו תולין לומר דם כינה הוא, אף על פי שלא הרגה כינה.

ובשו"ע (יר"ד ק"ז, ה):

לא גזרו על הכתם אלא אם כן יש בו כגריס ועוד... וכל זמן שאין בו כזה השיעור אנו תולין לומר דם כנה הוא, אף על פי שלא הרגה כנה.

וכך היא הלשון גם בפוסקים נוספים.¹¹ קשה מאד לומר שכל הפוסקים הללו נקטו לשון שאינה מדוקדקת, ופשטות לשונם היא שאכן גזירת כתמים הוגדרה רק בשיעור כגריס ועוד, ובפחות מזה לא גזרו חכמים כלל.¹²

היה משנה את הסידור. נראה אם כן שכוונת הרמב"ן בדברים אלה היא למה שכותב האגרות משה, שחכמים קבעו את השיעור בעקבות המציאות של דם מאכולת, אך בסופו של דבר שיעור זה עומד בפני עצמו.

11. עיין למשל בלבוש יר"ד ק"ז, ה; חכמת אדם ק"ג, ו.

12. **תגובת הכותב (א. ג):** לענ"ד אינה קושיה, שהרי בלבוש הוכחנו בס"ד שלדעתו אם הדם הוא בוודאי מגופה – אין לתלות. וכן יש לומר בדעת ריא"ז והטוש"ע. ואראך דוגמתו בעוה"ז, שבגמ' בנדה ה ע"א כתוב: "תינוקת שלא הגיע זמנה לראות שאפילו סדינין שלה מלוכלכין בדם אין חוששין לה". ושם כתב רש"י: מלוכלכין בדם – ולא ידעה אי אתי מגופה אי לא. אין חוששין לה – ואפילו אין לה במה לתלות, דבשוק של טבחים לא עברה איכא למימר עברה ולא אדעתה דהא בגופה אין לתלות כל עיקר דכתמין דרבנן נינהו וכי גזור רבנן בהגיע זמנה דדם מצוי בה אבל בהא לא גזור. ע"כ. רש"י כתב שלא גזרו עליה ואפילו אם אין לה במה לתלות, ואעפ"כ

ראיה נוספת לדרך זו ניתן להביא משיטתם של כמה פוסקים,¹³ הסוברים שכמה כתמים קטנים שנמצאו על הגוף, הרי הם מצטרפים לשיעור כגריס ועוד. לכאורה הדבר תמוה – אם פחות מכגריס טהור משום תלייה במאכולת, מה המקום לקבוע שיעור זה לכמה כתמים נפרדים? כיצד שייך לומר שכמה כתמים נפרדים ומרוחקים יהיו טהורים אם אין בצירוף כולם כגריס ועוד – האם שייך לתלות אותם במאכולת אחת?¹⁴ אולם על פי הדרך שאין זו תלייה מציאותית אלא שיעור שקבעו חכמים, ניתן בהחלט להבין שיטה זו, שכן שייך לצרף כמה כתמים קטנים לשיעור אחד. לדעה זו, חכמים הגדירו את שיעור כתם בכגריס ועוד, בין בכתם שעל הבגד ובין בכתם שעל הגוף; אלא שבעניין צירוף חילקו חכמים, שעל הגוף כמה כתמים מצטרפים לשיעור אחד ואילו על הבגד לא.

ביאור סוגיית הגמרא על פי דרך זו

נתבונן כעת בסוגיית הגמרא, ונראה כיצד היא מתבארת על פי דרך זו. במשנה נאמר (נדה נה, ב):

ותולה בכל דבר שהיא יכולה לתלות; שחטה בהמה חיה ועוף, נתעסקה בכתמים, או שישבה בצד העסוקין בהן.

הרגה מאכולת – הרי זו תולה בה. עד כמה תולה? רבי חנינא בן אנטיגנוס אומר: עד כגריס של פול, ואף על פי שלא הרגה.

ההקשר של המשנה הוא אכן תלייה בגורם חיצוני שייתכן שממנו בא הדם, אולם ר' חנינא בן אנטיגנוס אומר "ואף על פי שלא הרגה". יש כאן שינוי במשמעותו של דין זה לעומת דין התלייה שמופיע לפני כן – בכל הגורמים שנזכרו קודם, ניתן לתלות רק אם יש לכך סבירות מציאותית, כגון ששחטה בהמה וכדומה, ואילו כאן הדין הוא מוחלט, אף על פי שלא הרגה מאכולת. ר' אבישי מפרש, שמדובר במצב שייתכן שהרגה מאכולת ורק אינה יודעת זאת; אבל פשוט לשון המשנה מורה להדיא לא כך – אף על פי שלא הרגה. כתם פחות מכגריס הרי הוא טהור, גם אם ברור שלא הרגה מאכולת.

וכן נראה בדברי רש"י (נדה יט, ב ד"ה "הרגה מאכולת"):

ואי קשיא, הא שיעור כתם כגריס ועוד... לא קשיא – ההיא לר' חנינא בן אנטיגנוס, הא לרבנן... דלא בעי האי שיעור.

כתב שההיתר הוא רק אם היא לא יודעת אם הדם הוא מגופה או לא. הרי שאין להביא ראיה אך ורק מהלשון 'לא גזרו'. אמנם, מעיקרא לא טענתי שכל הפוסקים האחרונים סוברים כמותי.

13. עיין בטור, ב"י ושו"ע יו"ד ק"צ, ח.

14. בלשון אחרת: כאשר מוצאים על הגוף שלושה כתמים קטנים שכל אחד הוא כרבע גריס, אנו מטהרים אותם, דהיינו שאנו מניחים שנמעכו שלוש מאכולות; ואם כן, מדוע שלושה כתמים של חצי גריס כבר לא ניתן לתלותם? הרי אם באמת נמעכו שלוש מאכולות, כל אחת מהן יכלה ליצור כתם של כחצי גריס, ומה בכך שבצירוף שלושתם יחד יש יותר מכגריס ועוד?

רש"י אינו מסביר את מחלוקת התנאים כמחלוקת בגדרי תלייה, האם יש מקום לתלות במאכולת אף שלא ידוע לה שהרגה מאכולת, אלא כמחלוקת על "שיעור כתם" - לפי ר' חנינא שיעור כתם הוא כגריס ועוד, ואילו לפי חכמים 'לא בעי האי שיעור'. הדברים תואמים לגמרי לשיטה שהצגנו לעיל, ש"כגריס ועוד" הוא שיעור ולא תלייה מציאותית.

מדוע אם כן עניין זה נקרא במשנה "תלייה" ("עד כמה תולה")? - ניתן להסביר זאת בשני אופנים: א. כפי שאמרנו לעיל בשם האגרות משה, שיעור "כגריס ועוד" נקבע על ידי חכמים על פי כמות הדם שעשויה לצאת ממאכולת. השיעור נקבע כשיעור מוחלט, אבל הוא מבוסס על המציאות של המאכולת. מסיבה זו הדין מכונה "תלייה", אף שלמעשה זהו שיעור מוחלט שאינו זקוק לתנאי מציאותי כלשהו, שנוכל לתלות במאכולת בפועל.

ב. דבריו של ר' חנינא בן אנטיגנוס מופיעים כהמשך לדברי תנא קמא, שלשיטתו ודאי שהדין הוא תלייה כפשוטה - רק אם הרגה מאכולת הרי זו תולה בה. תחילת דבריו של ר' חנינא באים כהמשך לשיטה הזו, שהשיעור שבו ניתן לתלות במאכולת הוא עד כגריס. בהקשר זה עדיין אנו עוסקים בתלייה ממש, ולכן המשנה נוקטת לשון של תלייה. אולם המשך דבריו של ר' חנינא, שיש לטהר בשיעור זה אפילו אם לא הרגה מאכולת, מהווים כבר מחלוקת על תנא קמא, ומחלוקת זו משנה את משמעותו של הדין - לדעת ר' חנינא כבר אין זו תלייה אלא שיעור, וכמובן ההלכה נפסקה כר' חנינא.

בהמשך הסוגיה מובאת ברייתא (שם):

הרגה - תולה, לא הרגה - אינה תולה, דברי רשב"ג. וחכמים אומרים: בין כך ובין כך תולה. אמר רשב"ג: לדברי אין קץ, ולדברי חברי אין סוף. לדברי אין קץ - שאין לך אשה שטהורה לבעלה, שאין לך כל מטה ומטה שאין בה כמה טיפי דם מאכולת. לדברי חברי אין סוף - שאין לך אשה שאינה טהורה לבעלה, שאין לך כל סדין וסדין שאין בו כמה טיפי דם.¹⁵ אבל נראין דברי ר' חנינא בן אנטיגנוס מדברי ומדבריהם, שהיה אומר: עד כמה היא תולה - עד כגריס של פול, ולדבריו אנו מודים.

דבריו של רשב"ג מוסברים יפה על פי התפישה שהצגנו: יש צורך לקבוע לכתם שיעור כלשהו, שאם לא כן "לדברי אין קץ ולדברי חברי אין סוף" - לא ייתכן לאסור את האשה בכל כתם קטן, ומאידך לא ייתכן לטהר אותה גם בכתם גדול מאד. משום כך קבע ר' חנינא שיעור לכתמים, והוא שיעור כגריס.

15. דהיינו שגם כאשר האשה תראה כתמי דם נדה על הסדין עדיין היא תהיה טהורה, שכן חכמים טיהרו תמיד, גם אם לא הרגה, ולא הגבילו תלייה זו בשיעור כלשהו.

אמנם, על פי גירסתנו הגמרא מזכירה דוקא את המאכולת, "שאיין לך כל מטה ומטה שאיין בה כמה טיפי דם מאכולת". על פי זה, ניתן עדיין להבין ששיעור כגריס הוא תלייה במאכולת דוקא. אולם עדיין, רשב"ג אינו אומר שיש לטהר כתם פחות מכגריס משום שייטכן שהכתם הספציפי הזה מקורו במאכולת, אלא טוען טענה כללית יותר, שבהכרח יש לקבוע שיעור כלשהו לכתמים, שאם לא כן אין לדבר קץ ואין לך אשה שטהורה לבעלה. הדבר מתחזק על פי הגירסה המופיעה ברבים מן הראשונים, ובה אין מזכרת כלל בדברי רשב"ג המילה "מאכולת". כך למשל מצטט רבנו חננאל את לשון הגמרא (רבנו חננאל שבת קיד, א):

אמר רשב"ג: לדברי אין (סוף) [קץ], לדבריהם אין סוף. לדברי אין קץ, שאין אשה טהורה לבעלה, שאין מטה אלא שיש עליה כמה טיפי דמים. לדבריהם אין סוף וכו'.

גירסה זו או דומה לה מופיעה בדבריהם של ראשונים רבים.¹⁶ על פי גירסה זו, הסיבה שיש לקבוע שיעור לכתמים, אינה משום החשש לדם מאכולת דוקא, אלא משום שבאופן כללי יש על המיטות טיפות דמים. לא ייתכן לקבוע את גזרת כתמים בכל גודל שהוא, שאם כן כל לכלוך קטן שיימצא במיטה יאסור את האשה, ואין לך אשה שטהורה לבעלה. משום כך קבעו חכמים שיעור לגזרתם, והוא שיעור כגריס.¹⁷

כך עולה בבירור מלשונם של כמה ראשונים, וכגון בספר התרומה (הלכות נדה סימן צ"ב):

ואם הכתם פחות מכגריס של פול, ר' חנינא בן אנטיגנוס אומר תולה במאכולת. ואף על פי שלא הרגה תולה בה וטהורה, שאין לך מטה ומטה שאין בה כמה טיפי דמים, אם כן לא תמצא אשה שטהורה לבעלה, לכך עד כגריס תולה במאכולת... וטהורה.

בכל מטה יש טיפי דמים - לאו דוקא של מאכולת - ולכן עד כגריס תולה במאכולת. אין זו תלייה ישירה במאכולת, שמניחים שכתם זה בא ממאכולת, אלא שבאופן כללי יש במיטות טיפי דמים, ולכן קבעו חכמים שיש לתלות במאכולת. הדברים מתאימים יפה לדבריו של האגרות משה שהבאנו לעיל: חכמים חיפשו שיעור כלשהו לגזירת כתמים, שאם לא כן כל אשה תיטמא מחמת כל לכלוך קטן, והם קבעו את השיעור על פי המציאות של מאכולת. השיעור מהווה "תלייה" במונח זה שהוא הוגדר על פי גודל המאכולת, אבל עצם הסיבה לקבוע את השיעור היא כללית יותר, שלא לטמא כל כתם קטן. אם אכן כך, הרי גם במקום שאין בו מאכולת, עדיין שיעור הגזירה הוא בכגריס, וכתם קטן יותר יהיה טהור. אין זה רק משום ש"בטל הטעם לא בטלה התקנה", אלא בעצם לא בטל הטעם, שכן הטעם הבסיסי לתקנה הוא הצורך לקבוע שיעור כלשהו לגזירת

16. מלבד המקורות המצוטטים להלן, כך הגירסה גם ברא"ש נדה ח', ו, ובאגודה נדה נ"ח ב.

17. **תגובת הכותב (א. ג.):** לענ"ד פירוש זה רחוק. ישנה גרסה שבה מפורש שהחשש הוא מפני דם מאכולת, וישנה גרסה שבה לא מפורש על איזה דם מדובר. כלל נקוט בידינו "אפוי פלוגתא לא מפשינן", א"כ מדוע לומר שהבדלי הגרסאות משקפים מחלוקת הלכתית? ועוד, שההקשר גם לפי הגרסה שמציג הרב אריאל הינו דם מאכולת ולא סתם דם.

כתמים. גם אם בזמן חכמים לא היו מאכולות גדולות, הם היו מגדירים שיעור לכתמים ולא היו גוזרים שומאה מחמת כל לכלוך קטן.¹⁸

לשון דומה, ואף מבוארת יותר, מופיעה בסמ"ג (לאוין סימן קיא):

ואף על פי שלא הרגה מאכולת תולה בה וטהורה, שאין לך מטה ומטה שאין בה כמה טיפי דמים, ואם באת להחמיר בזה לא תמצא אשה שטהורה לבעלה, לכן עד כגריס תולה בדם מאכולת... וטהורה.

וכן במרדכי (מרדכי הלכות נדה תשל"ה):

אף על פי שלא הרגה תולה בה וטהורה, שאין לך כל מטה ומטה שאין בה כמה טיפי דמים, ואם כן לא תמצא אשה שטהורה לבעלה, לכן אם הכתם כגריס תולה במאכולת... וטהורה.

וכך ברשב"א, בתורת הבית הקצר (תורת הבית הקצר בית ז' שער ד, דף ט"ו ב):

וכמה שיעורו של כתם שחוששת לו, כגריס ועוד; פחות מיכן, תולה אותו דם במאכולת. שאם אי אתה אומר כן, אין לך אשה שטהורה לבעלה, שאין לך כל סדין וסדין שאין עליו כמה טיפי דמים.

כאשר נתבונן בלשונו של הרשב"א בתורת הבית הארוך, כאשר הוא מביא את שיעור כגריס, נמצא שאין הוא מזכיר כלל בהקשר זה את המאכולת. זו לשונו (תורת הבית הארוך, שם):

אחד הכתם הנמצא על בשרה ואחד הנמצא על חלוקה, אינו מטמא עד שיהא בו כגריס ועוד. דתנן בפרק הרואה כתם: "ועד כמה היא תולה - רבי חנינא בן אנטיגנוס אמר עד כגריס של פול". ואיתמר עלה בגמרא: "אמר רב הונא, עד כגריס אינה תולה, פחות מכגריס תולה. ורב חסדא אמר, כגריס תולה, יתר מכגריס אינה תולה".

הרשב"א אמנם משתמש במונח "תלייה", אולם אין הוא מזכיר את המאכולת - הוא כותב שכתם פחות מכגריס ועוד תולים אותו, אך אין הוא מסביר במה תולים אותו! בכל שער הכתמים של תורת הבית הארוך, אין מוזכרת אף פעם המאכולת כסיבה לשיעור כגריס של כתמים.¹⁹ הדבר מובן על פי דרכנו, שבעצם אין זו תלייה במאכולת דוקא, אלא שבאופן כללי חכמים לא גזרו על כתמים קטנים, וקבעו שיעור, שרק כתם כגריס ועוד הרי הוא מטמא. השיעור אמנם נקבע על פי גודל המאכולת, אבל אין זו באמת תלייה במאכולת דוקא.

18. כמובן, ייתכן שאם בזמן חכמים לא היו מאכולות הם היו מגדירים את גזירת כתמים בגודל אחר; אך סוף סוף זהו השיעור שקבעו חכמים לגזירה, ואין הוא תלוי בקיומה של המציאות שעל פיה נקבע שיעור זה ולא שיעור אחר.

19. התלייה במאכולת מוזכרת בתורת הבית הארוך רק לגבי המקרים של בדיקה בעד שייתכן שהתלכלך, וכן של כתם גדול מכגריס שיש בו מאכולת רצופה. במקרים אלה אכן אין זה "שיעור" אלא "תלייה", ולפיכך הרשב"א מזכיר בהם את המאכולת.

באופן מפורש מופיעים הדברים במאירי. בחידושו לסוגיה זו (נדה נה, ב), נראה שהוא גורס כגירסת הראשונים שהבאנו, "שאינן בו כמה טיפי דמים", אך בהמשך הוא מבאר זאת "שאינן סדין שאין עליו כמה טיפי דמים של מאכולת". אולם בחידושו לחולין הוא כותב לגבי דין זה של שיעור כתמים כגריס (חולין נה, א):

לא אמרו בשיעור זה להחמיר אלא להקל, וגריס מצומצם כפחות מכגריס בענין זה, ותולין הכתם במאכולת או באיזה דבר, כמו שיתבאר במקומו.

דהיינו, ששיעור כגריס אינו דוקא משום תלייה במאכולת, אלא "באיזה דבר". ייתכנו גורמים שונים ללכלוכים קטנים, ולפיכך חכמים טיהרו כל כתם עד לשיעור של כגריס ועוד.²⁰

"כגריס" - שיעור גם בהלכות אחרות

בסיום הדברים נזכיר עוד נקודה שנראה שיש בה משמעות לענייננו: שיעור "כגריס" מופיע בהלכה לא רק לגבי כתמים, אלא גם לגבי דינים נוספים - נגעים (משנה נגעים ו', א) ואיסור קרח (מכות כ, ב). הדבר מסייע לשיטה שהצגנו, שעל פיה גודל "כגריס" אינו רק תלייה מציאותית בדם מאכולת אלא שיעור שקבעו חכמים. מסתבר לומר שחכמים חיפשו שיעור להגדיר בו את גזירת כתמים, והם החליטו לקבוע את שיעור "כגריס" גם משום הסיבה המציאותית שזו היא כמות הדם העשויה לצאת ממאכולת, וגם משום שזה הוא שיעור שכבר קיים בדיני התורה וכל דתקון רבנן כעין דאורייתא תקון.²¹

20. לעומת זאת, עיין לשונו של המאירי בנדה נ"ז ב: "ובמאכולת תולה אף מן הסתם, שיש לדון שבהתהפכה מצד לצד נהרגו תחתיה פרעוש או כינה", דהיינו שתולה דוקא במאכולת מסוגים שונים ולא ב"איזה דבר".

תגובת הכותב (א. ג): גם אם נקבל ש"איזה דבר" היינו לכלוכים שונים ולא מינים שונים של "מעופפים" כפי שמשמע מדבריו שהובאו בהערה זו לעיל, מכל מקום מפורש במאירי שתולים רק מן הסתם. אם כן, במקרה שברור שמדובר בדם ולא בכלוך וכד' - לכאורה אין להקל.

21. נתייחס עוד בקצרה לשתי נקודות פרטיות המופיעות במאמרו של ר' אבישי:

א. ר' אבישי מביא ראיה מן הדין של עיר שיש בה חזירים, שבגמרא נאמר שאין חוששים בה לכתמים, ואף על פי כן כמה מן הראשונים כותבים שבזמננו אין מטהרים כתמים בעיר כזו באופן גורף אלא תולים רק על פי המציאות העכשווית. מתוך כך מסיק ר' אבישי שגם לגבי שיעור כגריס יש ללכת על פי המציאות שבזמננו. טענה זו אכן שייכת כנגד נימוקו של החתם סופר (עיין לעיל הערה 5), אולם על פי הדרך שהצגנו, אין לדמות את העניינים זה לזה: הדין של עיר שיש בה חזירים הוא ודאי תלייה מציאותית, וכאשר המציאות השתנתה כבר אין מקום לתלות כך; אולם הדין של "כגריס ועוד" הוא שיעור ולא תלייה, ולפיכך אין הוא תלוי בשינוי המציאות.

ב. עוד מביא ר' אבישי ראיה ממקרים נוספים שבהם שינוי המציאות משנה את הדין, כמו כיבוס מטפחות הידים בחול המועד או אבלות בחתן שמת אביו. אך שם מדובר במקרים שבאופן עקרוני הם בכלל האיסור, ורק מסיבה מסויימת התירו בהם היתר מיוחד (באופן כללי חכמים אסרו כל כביסה בחול המועד, ורק במקרים מסויימים התירו לכבס; באופן כללי אדם שקרובו נפטר צריך לקבורו ולהתחיל לנהוג אבלות, ורק במקרה המיוחד של חתן התירו לדחות את הקבורה כדי להתחיל קודם את ימי המשתה). ממילא, כאשר בטלה הסיבה להיתר, חוזר הדבר לאיסורו. בעוד שלגבי כתמים, על פי השיטה שהצגנו כתם פחות מכגריס כלל לא נכלל

חתימה

אכן, כדברי ר' אבישי, ישנם בדברי הפוסקים מקורות מהם נראה ששיעור כגריס ועוד הוא תלייה מציאותית במאכולת, ועל פי מקורות אלה נראה שבמקום בו אין מצויות מאכולות אין לטהר כתם קטן מכגריס. אולם ראינו מקורות רבים בראשונים מהם עולה ששיעור כגריס ועוד אינו רק תלייה מציאותית אלא שיעור שקבעו חכמים, והצבענו על מקורות לשיטה זו בדברי הגמרא. מכיוון שבכתמים שומעים להקל, הרי שיש לפסוק כשיטה זו, ולטהר כתם פחות מכגריס ועוד גם בימינו.

בגזירת חכמים. על פי דרך זו, חכמים לא גזרו על כל כתם והתירו כתמים קטנים משום תלייה במאכולת, אלא קבעו את גזירת כתמים רק בשיעור של כגריס ועוד. ועוד, שלפי דרכנו, סיבת ההיתר לא היתה רק עניין המאכולות אלא סיבה כללית שאין לגזור טומאה בכל לכלוך קטן, ודבר זה שייך גם בזמננו.